

Hvišč, Jozef

Inovácia Hviezdoslavovej poézie : (na okraj poľského a českého výberu z Hviezdoslavovej poézie

In: *Literatury v kontaktech : (jazyk - literatura - kultura)*.
Pospíšil, Ivo (editor); Zelenka, Miloš (editor). 1. vyd. Brno:
Masarykova univerzita, 2002, pp. 62-70

ISBN 80-210-2841-6

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/133297>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Inovácia Hviezdoslavovej poézie (Na okraj poľského a českého výberu z Hviezdoslavovej poézie)

JOZEF HVIŠČ (BRATISLAVA)

I.

Básnická tvorba P. O. Hviezdoslava (1849–1921), veľkého obdivovateľa českej a poľskej literatúry, ktorého domáca i zahraničná kritika už za jeho života považovala za najväčšieho slovenského básnika, bola českej a poľskej čitateľskej verejnosti sprístupnená v podobe samostatných knižných prekladov až po druhej svetovej vojne. Možno povedať, že v inonárodnej recepcii literárnej tvorby P. O. Hviezdoslava došlo k veľkej disproporcii medzi počtom literárnokritických ohlasov, ktorých je veľa, a počtom prekladov z jeho básnickej tvorby, ktorých je málo. „Jest to jakby pisanie o kimś nieznanym i nie poznanym“, konštatuje sa v poľskom zborníku *Stosunki literackie polsko-czeskie i polsko-slowackie*.¹

Hviezdoslav však nebol neznámy. Počet článkov, informácií, referátov, odborných štúdií i časopiseckých prekladov, evidovaných v bibliografických prácach² svedčí, že znalosť P. O. Hviezdoslava v poľskom a samozrejme i v českom literárnom prostredí bola pomerne veľká tak rozsahom, ako aj intenzitou. Realizovala sa však prevažne na úrovni metatextov.

Príčina tejto situácie tkvie v tom, čo o Hviezdoslavovi napísal autor syntetickej monografie o slovenskej literatúre a Hviezdoslavov osobný

¹ *Stosunki literackie polsko-czeskie i polsko-slowackie. 1890–1939*. Ed. J. Śli-ziński. Wrocław : Polska Akademia Nauk, 1978, s. 297.

² O veľkom rozsahu a intenzite poľského záujmu o P. O. Hviezdoslava svedčí *Bibliografia literatur zachodnio- i południowosłowiańskich okresu międzywojennego*. Wrocław : Polska Akademia Nauk, 1984; tiež HIEROWSKI, Z.: *Literatura czeska i slowacka w Polsce Ludowej. 1945–1964*. Katowice : Śląsk, 1966 a NAWROCKI, W.-SIERNY, T.: *Czeska i slowacka literatura piękna w Polsce*. Katowice : Śląsk, 1983.

priateľ Roman Zawiliński, keď sa v roku 1899 zamyslel nad otázkou, prečo sa veľkosť a význam Hviezdoslavovej tvorby neprenáša do sféry konkrétnej prekladateľskej recepcie. „Nam się zdaje,“ píše Zawiliński, „że [na príčine je] jego wysoki artyzm, styl oryginalny i język własny, dla niewielu, nawet wykształconych Słowaków przystępny. Przypominając w wielu razach naszego Krasińskiego, wspólnie z nim czekać musi na poznanie i uznanie, bo jego poezya nie jest dla bieżącej tylko chwili – to balsam mający krzepić naród w dalekiej jeszcze przyszłości.“³

Tá „vzdialená budúcnosť“ poľskej a českej prekladateľskej prezentácie Hviezdoslavovej básnickej tvorby sa uskutočnila len celkom nedávno. V roku 1999 vyšiel poľský reprezentačný výber z jeho tvorby pod dvojjazyčným názvom *Dzieci Prometeusza – Deti Prometeusa*,⁴ ktorý chcem porovnať s podobným vydaním českým *Lyra* (1964) ako fakt prekladateľskej inovácie Hviezdoslavových básnických textov. Ak totiž – ako konštatuje R. Zawiliński – na príčine zaostávania inonárodnej prezentácie P. O. Hviezdoslava bol „wysoki artyzm, styl oryginalny i język własny,“ ktorý spôsoboval značné ťažkosti nielen zahraničným, ale aj slovenským príjemcom jeho poézie, nevyhnutne muselo v uvedených prekladoch dôjsť k určitým jazykovo-štylistickým zásahom, úpravám, modifikáciám, aby sa tento problém preklenul. Tieto zásahy som označil súhrnným pojmom „inovácia“.

Každé zavŕšenie má svoju vývinovú etapu. Hoci sa všeobecne konštatuje, že do cudzích jazykov sa z Hviezdoslava málo prekladalo, predmetné poľské vydanie má svoju prehistóriu, tvoriacu kompaktné zázemie hviezdoslavovskej recepcie v poľskom literárnom prostredí, na ktorú súčasný prekladateľský čin mohol organicky nadviazať. Predstavujú ju – po Zawilińskom – časopisecké preklady R. Kwiatkowského, S. Lama, M. Tołwińskiej a J. Magieru. Senátor, spisovateľ a publicista Feliks Gwiżdż po Hviezdoslavovej smrti začal v spolupráci s A. Broszom pripravovať knižný výber z jeho básnickej tvorby,⁵ ktorý sa však nerealizoval (ale zámer tu bol).

³ ZAWILIŃSKI, R.: *Słowacy, ich życie i literatura*. Warszawa : Drukarnia Gradowskiego i Sikorskiego, 1899, s. 143–144.

⁴ Kraków : Towarzystw Słowaków w Polsce (redaktor wydania: Ludomir Molitoris), 1999, 312 s.

⁵ Zmieňuje sa o tom v článku *Słowackie miesięczniki literackie*. Kurier Polski 1922, č. 177, s. 2. Porov. PIOTROWSKI, A.: *Feliks Gwiżdż a Słowacja*. (In:) *Vzťahy slovenskej a poľskej literatúry*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1972, s. 213–222.

Ak medzivojnové obdobie inonárodnej recepcie P. O. Hviezdoslava, čiže roky spojené s vyvrcholením hviezdoslavovského mýtu „najväčšieho slovenského básnika“, môžeme označiť prinajlepšom ako skromné, roky po 2. svetovej vojne – napriek sústredenej pozornosti autorom predstavujúcim „zlatý fond“ slovenskej literatúry (podľa Hviezdoslava bola nazvaná vládou preferovaná „Hviezdoslavova knižnica“ diel vychádzajúcich v masových nákladoch) sa táto recepcia javí ešte skromnejšie. Časopisecké preklady sa už vôbec nepublikovali a jednotlivé Hviezdoslavove básne sa objavovali iba v dokumentárnych a učebných textoch ako ukážka literatúry minulosti. Túto stojatú situáciu mierne rozvlnilo české vydanie *Hajnikovej ženy* (1959) v preklade Jiřiny Kintnerovej. Poľskí prekladatelia si prvý raz vážnejšie zmerali sily s Hviezdoslavovými textami pri vydaní *Antologie poezji słowackiej*⁶ (1981), ktorú edične i autorsky pripravil prekladateľ povojnovej básnickej generácie Józef Waczków.⁷ Do *Antologie* obsahujúcej impozantnú prehliadku slovenskej poézie od ľudovej, stredovekej po súčasnú, Waczków zaradil 22 Hviezdoslavových básní (všetky vo vlastnom preklade). Tento dovtedy najkompaktnejší prekladateľský čin sa stal zárodokom aj publikácie *Dzieci Prometeusza – Deti Prometeusa*, v ktorej taktiež dominuje J. Waczków ako prekladateľ, editor a autor doslovu. Väčšina Waczkovových prekladov, publikovaných v *Antologii*, prešla v nezmenenej podobe do samostatného knižného výberu. Okrem neho sa na prekladateľskej realizácii poľského výberu zúčastnil A. Czcibor Piotrowski, A. Babuchowski, L. Elgenking a J. Litwiniuk.⁸

⁶ Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza. 1981, 610 s.

⁷ Okrem J. Waczkowa sa na prekladateľskej realizácii *Antologie poezji słowackiej* podieľali (mená uvádzam v abecednom poradí): A. Bielowski, A. Brosz, J. Brzostowska, J. Bukowski, S. Grochowiak, M. Grzeźczak, M. Janusz, K. A. Jaworski, A. Kamińska, W. Kaniewski, B. S. Kunda, J. Litwiniuk, T. Nowak, J. Ozga Michalski, A. Piotrowski, J. Pleśniarowicz, W. Rutkiewicz, M. Sprusiński, R. Stiller, W. Szewczyk, B. Szymańska, A. Włodek, W. Zechenter, R. Zmorski. Je to súčasne impozantný prehľad starších i súčasných poľských prekladateľov slovenskej poézie.

⁸ Zastúpenie uvedených prekladateľov podľa počtu básní a veršov je nasledujúce: J. Waczków 41 básní – 1743 veršov, A. Czcibor Piotrowski 26 – 888, A. Babuchowski 9 – 721, L. Engelking 9 – 162, J. Litwiniuk 6 – 147; celkový súčet: 90 básní – 3661 veršov. Redaktorom vydania je Ludomir Molitoris.

II.

Ak pripustíme reálnosť tézy o oslabenej percepcii Hviezdoslavových textov, musíme pripustiť aj fakt, že inovačné štylizáčne postupy prekladateľov, podieľajúcich sa na edičnej realizácii poľského a českého vydania, sú organickým aktom prekladateľského procesu. V tejto súvislosti sa dostáva do popredia výskumného záujmu otázka, čo, ako a akými postupmi sa v uvedených vydaniach inovovalo, aby sa Hviezdoslav stal „čitateľný“ a aby sa pritom neznížila výrazová originalita a hodnota jeho básnických diel.

Je prirodzené, že najzreteľnejšie sa tieto skutočnosti javia v poetickej vrstve výrazu, v našom prípade hlavne vo výskyte expresívnych štylistických kategórií, akými sú príznačné hviezdoslavovské poetizmy, eufemizmy, deminutíva, archaizmy a rozličné formy onomatopoeje. Hviezdoslavov básnický text je z tohto hľadiska mimoriadne kreatívny, výrazovo nahustený tak v oblasti významu, ako aj v oblasti poetického stvárnenia. Stanislav Šmatlák to nazval hypertrofiou básnickej obraznosti a niektoré javy, hlavne v semiologickej oblasti Hviezdoslavovho výrazu, aj výstižne scharakterizoval.⁹ Treba povedať, že hypertrofia obraznosti sa u Hviezdoslava spája s nadmernosťou expresivity a intelektuálno-významovej ústrojnosti. Hviezdoslav je živo prítomný v texte svojich básní nielen ako autor, prezentujúci sa originálnym poetickým výrazom, ale aj ako predstaviteľ (tribún, ideológ, hovorca a pod.) národného a spoločenského kolektívu, s ktorým sa snaží nadviazať živú komunikáciu. Jeho kreatívna nadmernosť nie je samoučelná. Hviezdoslav ju uzemňuje značným množstvom figuratívnej obraznosti, t. j. kreativity zameranej na priamu významovú a estetickú pôsobnosť. Vidieť to na častom výskyte takých semiologických a syntaktických foriem, ktoré dokumentujú autorov osobný vzťah k predmetu vyjadrenia. Mám na mysli výskyt pre Hviezdoslava charakteristických náladových, modálnych, emocionálnych a hodnotiacich citoslovcí a častíc (hl'a, ajhl'a, hja, hoj, hej, haj, bár aj, oj, joj, ha, ach, hach, eh, l'ad', toť, ťaj, tuliti, nuž, bárs, nech, vraj atď...), ktorými sa v jeho básňach vytvára expresívny kontakt básnika s čitateľom. Tieto a podobné sémantické jednotky sa v súčasnom poľskom i českom preklade obyčajne vynechávajú, len v ojedinelých prípadoch sa nahrádzajú opisnou modifikáciou významu.

⁹ ŠMATLÁK, S.: *Hviezdoslav. Zrod a vývin jeho lyriky*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1961, s. 167.

Príklady z básne *Slovenský Prometheus*:

tulitti! – s'aby rarachove duchy –	(slov. – VIII, 357) ¹⁰
furcząc i burcząc lecą, śpieszą	(poľ. – 227)
hle – jako bludné duše běsí –	(čes. – 124)
Aj pyká za to!... Pomoc!... Joj!... Ach! Och,	(slov. – VIII, 362)
I za to pokutuje!... Ach, ratunku!... Piecze,	(poľ. – 235)
Těž za to pyká!... Pomoc!... Jej!... Ach! Ech,	(čes. – 129)
Čuj, ký v nej jasot, ples,	(slov. – VIII, 368)
Posłuchaj, jakie tam szczebioty, tany,	(poľ. – 245)
Slyš v něm ten jáсот, ples,	(čes. – 135)
Atď...	

S tým súvisia rozličné formy poetizmov, realizovaných ako príznakové slová, slovné spojenia, metaforické a syntaktické celky, ktoré tiež sa v prekladoch eliminujú alebo odlišujú od pôvodného (zo súčasného hľadiska štýlovo neprimeraného) semiologického úzu k aktuálnemu (inovovanému).

De profundis:

a orlom skolotal-li hrdο nebies pred prōčelím,	(slov. – VI, 32)
Czy niczym orzeł butnie nieba bram dosięga chwały,	(poľ. – 71)
a orlem zakroužil-li hrdě nebes před průčelím,	(čes. – 14)

Letorosty:

Kto stojí oň? Svet trblot farieb ráči,	(slov. – III, 155)
Świat, w którym barwy pstro się rozbłyskały,	(poľ. – 109)
Kdo stojí oň? Svět pestrost barev radší,	(čes. – 41)
po lebkách smilstvom-vilstvom vyplzých,	(slov. – III, 164)
w złości i rozwiązłości wyleniale,	(poľ. – 113)
po lebkách slizkých smilstvem olezlých,	(čes. – 43)

Krvavé sonety:

Že dožili sme, ach, ten rozvrat! rež,	(slov. – XII, 282)
Že też dożyliśmy tych zgróz! tych jatek,	(poľ. – 293)
Že musím žít! A vidět jatka těl,	(čes. – 167)
ich tak mrie, rozďavujúc pysk ni sluj...	(slov. – XII, 295)
ich ojcowizna leży wyschła, naga...	(poľ. – 295)
hladově po něm šklebíci chřtán svůj.	(čes. – 179)
Či moja Slovač, krdel sokolí,	(slov. – XII, 296)

¹⁰ Slovenský text P. O. Hviezdoslava citujem podľa vydani *Spisy P. O. Hviezdoslava. Zväzky III, VI, VIII, XII*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1951, 1954, 1955, 1957. Slovenské texty Hviezdoslavových básní sú umiestnené aj v poľskom výbere.

A mój słowacki lud, ten huf sokoli, (pol. – 297)

A Slováci mí, hejno sokolí, (čes. – 180)

K tomu možno pripočítať ďalšie charakteristické prekladateľské a modifikačné postupy: odstraňovanie nezvyčajných slov (neologizmov, modifikovaných dialektizmov, neprímeraných synonym, prirovnaní atď.). Opäť niekoľko príkladov (uvádzaných v tom istom poradí):

vyronil beh mój krepký – Ø – wychýlil bėh můj křepký

(*De profundis*, VI, 32, 71, 14)

pre snažbu ku zápolu? – nie rozpostarł błękitu – k snahám a zápolení?

(*De profundis*, VI, 33, 71, 14)

do inej umky cviku – w stronę inną – do jiného cviku

(*Letorosty*, III, 59, 85, 25)

trium kol krivdy – chelpliwość z krzywdy – pro křivdu triumf

(*Stesky*, VIII, 11, 174, 85)

do žilôčky zmladiš – cała omlodniejesz – do žilky se zmladiš

(*Slavianstvo, teba sudba stíha* – VIII, 201, 205, 106)

Och, plytkosť srdečná – O, serc płycizno – gdy zakrsl cit

(*Krvavé sonety* – XII, 284, 292, 169)

podráždením chorý – w gniewnym ferworze – v chorobném svém zjitření

(*Krvavé sonety* – XII, 295, 297, 179)

Z toho v oboch výberoch dochádza k obohateniu synonymity, epitet a epitetonických metafor, pričom poľskí prekladatelia, ako naznačujú aj predchádzajúce príklady, postupujú voľnejšie, s väčším nasadením inovačných snáh. Svoju úlohu tu zohral aj značný časový odstup a z neho vyplývajúce trendy súčasnej (ponovembrovej) prekladateľskej situácie, ktorá v zmenených vydavateľských a ekonomických podmienkach viac prihliada na záujem a vkus čitateľskej verejnosti.

Je preto celkom prirodzené, že inovačné tendencie prekladateľského procesu, ktoré som charakterizoval na úrovni lexikálnych jednotlivostí, sa organicky prenášajú do väčších syntaktických celkov. Vidieť to v častiach obrazného pomenovania javov, v inovačných štylizáciách básnických figur, trópop a metafor. Najlepším príkladom tejto skutočnosti je vstupná časť básne *De profundis*:

Originál:

Mňa pokoril si, Bože! K samej prašnej, chladnej zemi
si povalil ma v hneve, z jasnej výšin koľaje
vyronil beh mój krepký, zlomiv obe perute mi,
i vo priepasť ma zrazil, kde ni slznej krupaje
niet zármutku viac k teče... (VI, 31)

Poľský preklad (prel. A. Czcibor-Piotrowski):

Ukorzyleś mnie i rzuciłeś w swoim gniewie, Panie,
w proch ziemi czarnej, i z wysokich lotów wytrąciłeś,
moje skrzydła złamane oba, oto jestem na dnie,
gdzie obojętny tępo siedzę... (71)

Český preklad (prel. Václav Růžička):

Mě pokořil jsi, Bože! – K samé prašné, chladné zemi
jsi povalil mě v hněvu, z jasné výšin koleje
vychýlil běh můj křepký, zlomiv obě perutě mi,
a do propasti srazil, kde ni slzné krůpěje
žal v útěše víc nemá... (14)

Ešte výraznejšie sa tento fakt javí v preklade viazaných strofických foriem, aké v Hviezdoslavovej tvorbe predstavujú sonety. Uved'me si príklad z Krvavých sonetov:

Hviezdoslav:

Pomiluj, Bože! Bože, pomiluj...
Ťa kolenačky prosí duša moja
dňom-nocou, žertva, muky, nepokoja –
Veď hrozná i len pomyslieť si, juj! (XII, 296)

Poľský preklad (prel. Józef Waczków):

Zlituj się, Boże, okaż zmiłowanie!
Bo na myśl samą człowiek wprost się wzdraga...
Na klęczkach dusza moja Ciebie błaga,
w bólu, w zgrzozocie błaga nieprzerwanie: (295)

Český preklad (prel. Jiřina Kintnerová):

Pomiluj, Bože! Bože, pomiluj...
Má duše na kolenou prosí, Pane,
tá oběť strážní v noci proplakané
– vždyť z předstáv těch děs šířá rozum můj. (179)

Tu už jasne vidíme odlišnosti poľského a českého prekladu. Hlavný rozdiel je v tom, že inovačné zretele poľských prekladateľov sa vyznačujú väčšou mierou štylistických a významových posunov, smerujúcich k výrazovej aktualizácii básnického textu (vidieť to hlavne na prekladoch Piotrowského a Waczkowa), naproti tomu inovačné zretele českých prekladateľov sa zmiernujú, sú oslabené vedomím blízkosti a väčšími možnosťami doslovného prekladu. Iba preklady J. Kintnerovej (pre český výber preložila cyklus Krvavých sonetov) možno konštatovať zvýšenú mieru inovatívnej štylizácie. Aj u nej však silne pôsobí imperatív doslovnosti (ponechávaci princíp), čo výrazne dokumentujú najmä rýmové úseky veršov.

Prijateľná adekvátnosť tohto javu je umožnená blízkosťou a vzájomnou zrozumiteľnosťou českého a slovenského jazyka, vlastne aj blízkosťou idiomatických a mentálnych kontextov.

V dôsledku silného pôsobenia ponechávacieho princípu v českom výbere sa ako orientačné kritérium prekladateľskej koncepcie uplatňuje aspekt historickej dokumentárnosti originálneho textu. Českí prekladatelia verne dodržiavajú intonáciu, rytmus, rým i celkovú výrazovú modalitu Hviezdoslavovej syntaxe a štýlu, v ich prekladoch živšie rezonuje adrešnosť Hviezdoslavových narážok na konkrétne fakty Slovákov a Slovanov, ktoré v mnohých prípadoch sa môžu vnímať aj ako narážky na kultúrnu situáciu Čechov, blízke aj českému intelektuálnemu naturelu. V básni Slovenský Prometheus v nadväznosti na Sládkovičovu baladu Kykymora Hviezdoslav píše „hyd, drúbež vobec strašnej Kykymory!...“ V. Růžička: „všechna ta drúbež strašné Kykymory!...“ V poľskom preklade tento verš však znie: „drób, ptactwo przeraźliwej Zmory!...“, lebo významové súvislosti so slovenskou politickou situáciou a tvorbou romantického básnika A. Sládkoviča sú pre poľského čitateľa indiferentné.

Podobné prípady možno nájsť v každej básni. Pravda, nejde o jednotlivé slová alebo verše, ale o širší syntaktický kontext. Uvedenými príkladmi chcem iba ilustrovať to, čo sa v celom poľskom a slovenskom preklade javí ako výrazná tendencia.

V českých prekladoch Hviezdoslavov text znie vernejšie, historicky adekvátnejšie, ale v poľských prekladoch je komunikatívne účinnejší, bližší súčasnému jazykovému a mentálnemu úzu.

Poukázal som na istú odlišnosť českých prekladov V. Růžičku a J. Kintnerovej, hlavne v miere inovačnej štylizácie, ktorá u Kintnerovej je vyššia. Značné rozdiely sú aj v prekladoch zaradených do poľského výberu, v ktorom najvyššiu mieru inovačnej štylizácie, ako som už naznačil, obsahujú preklady Piotrowského a Waczkowa. Ďalší poľskí prekladatelia (Babuchowski, Engelking, Litwiniuk) sú v tomto ohľade zdržanlivejší, voľné štylistické modifikácie (posuny) sú u nich zriedkavejšie, snažia sa čo najvernejšie podať skladbu a štýl Hviezdoslavových textov, a to aj za cenu oslabenia významu, resp. poetickej účinnosti. Pritom, pravda, aj oni, majú na mysli súčasného poľského príjemcu, príliš krkolomné výrazy, nezrozumiteľné slovné spojenia, s nimi i postromantické imperatívne a vokatívne tvary, patriace do poetologickej výzbroje stredoeurópskeho parnasizmu, zmiernujú a redukovujú.

III.

Vrátim sa k východiskovej myšlienke môjho referátu, v ktorej sa konštatuje „neznalosť“ a „nezrozumiteľnosť“ Hviezdoslavovej básnickej tvorby v inonárodnom literárnom prostredí. O neznalosti dnes už nemožno hovoriť. Výbery z Hviezdoslavových básní vyšli vo viacerých slovanských jazykoch, okrem toho i vo francúzštine, angličtine a maďarčine.¹¹ Ako je to však s problémom nezrozumiteľnosti. Český, najmä však poľský výber nás predsvieďča, že práve v prekladoch, v ktorých sa „vyjadrovacia extenzívnosť“¹² Hviezdoslavovho básnického rukopisu podriaďuje určitým inovačným štylizáčnym postupom, zodpovedajúcim súčasnému výrazovému úzu, Hviezdoslavova lyrika nadobúda novú významovú i poetickú účinnosť. Pri čítaní poľských prekladov, ktoré tu porovnávam s českými, som si opätovne uvedomil myšlienkovú a poetickú silu Hviezdoslavovej reflexívnej lyriky, a myslím si, že v podobe, v akej ju súčasní prekladatelia sprístupnili čitateľskej verejnosti, si túto silu uvedomili aj poľskí, resp. českí čitatelia. Možno je na mieste otázka, či by sa Hviezdoslavove texty podobným spôsobom nemali inovovať aj v súčasnej slovenčine.

¹¹ Pozri bibliografiu *Slovenská literatúra v prekladoch*. Zostavil. L. Knížek. Martin : Matica slovenská, 1970, s. 71–74.

¹² ŠMATLÁK, S.: *Hviezdoslav. Zrod a vývin jeho lyriky*. Op. cit., s. 175.